

(əvvəli ötən sayımızda)

Dəclə çayının yuxarı axarlarında Anadolunun şərqiə Amid, Şubriya, Urmu adlı dövlətlər mövcud idi. Urmu adını bəzən Arme şəklində də yazırlar. Van gölünün şərqiə Urartu dövləti yaranmışdı. Onlar özlərini Biayneli adlandırırdılar.

Dyakonov Arime və Urume adlarının eyni ölkənin fərqli yazılış formaları olduğunu yazır. Arime/Urume urartu adı idi. Məlum olduğu kimi Pers

Ələsgər Siyablı

indiki Ermənistan və Naxçıvan ərazisini də öz tərkibinə daxil etmişdir.

E.q. VIII-VII əsrlərdə Urartu və Manna dövlətlərinin sosial quruluşunda azad icma birlikləri xüsusi rol oynayırdılar. Bu icmalar xüsusən çay vadilərinin əkinçiliyə əlverişli ərazilərində formalaşırdı. Bu icmalar Şureli adlanırdı. Şureli adının mənası "silahlılar və ya qarnizon" idi, digər bir mənası da tayfa demək idi və həm də tayfaların hərbi birliyi mənasında işlədilir. Şureli adlanan bu icma-tayfa birlikləri təsərrüfat fəaliyyəti ilə yanaşı müharibə zamanı hərbi birliklər təşkil edərək hərbi mükəlləfiyyət daşıyırdılar. Naxçıvan ərazisin-

me, urme, urumları və hətta sami əsilli arameyləri adlandırırlar. Qədim Erməni dilinin tərkibini əsas etibarı ilə parfiya dili, ən az isə orta fars dili və az miqdarda qədim fars dil-təşkil edir. Onda iskit və qərbi iran dilinin heç bir izi yoxdur. (Dğəkonov İ. 1968, Səh. 145)

Fransız tarixçisi Q.Masperonun yazdığına görə Kiyaksar kimmerilərlə savaqlarda gücdən düşmüş Urartunu və qonşu dövlətləri təbə etdi. Fəratın batısında yaşayan Turan tayfaları Musk və Tuballar Qara dəniz tərəfə və Qafqaza köç etdilər və onların yerini hayklar (ermənilər) və iran mənşəli digər tayfalar tutdular. (G.Maspero, 1876, Səh. 477)

G.Hüsing Əhəməni şahlarının kitabələrində iran adlarının oxunuşuna tənqidi təhlil baxımından yanaşaraq bir çox adların oxunuşunda yanlışlığa yol verildiyini qeyd edir. O Əhəmənilərin Bisütun kitabə-

Dünya tarixinin Turan dövrü

Yunan mənbələrinin yazdığına görə ermənilər, trerlər və bitaynlar Fessaliya vilayətindən xald ərazisinə (Van gölü tərəfləri) və qonşu ərazilərə köçmüşlər. M.ö. 650-ci illərdə Armeniyanın ərazisinin ariləşməsi başa çatmışdır. Bu əraziyə yeni gələn xalq özünü "haj" adlandırırdı, cəm halda isə "hayk" adlanırdılar. Bu günki Ermənistanın söz ehtiyatı turan sözlərindən ibarətdir, lakin milli rəvayətlərinin ruhu aridir. (A.Wirth, 1905, Səh. 50)

İ.Dyakonovun konsepsiyasına görə friqlər onların bir qolu olan və assurların "muşk" adlandırdıqları mizilər e.q. XII yüzillikdə Xett imperiyasının dağılma mərhələsində Balkanlardan Kiçik Asiyaya gəlmiş və burda xetlərin hakimiyyəti altında məskunlaşmışlar. Assuriya sərhədlərində müəyyən narahatçılığa səbəb olan müşklar mədəniyyət səviyyəsi baxımından özlərindən daha yüksəkdə olan xetlərlə qayna-yıb qarışaraq özlərinə ermən-xett kimliyi qəbul etmiş və özlərini bu xett kimliyi ilə qonşu sami və hurri xalqlarına tanıtmışlar. İlk xattilərdən fərqli olaraq onlar xett adı ilə tanınmışlar. Fərat çayının yuxarı axarlarında məskunlaşmış xetlərin qalıqları olan müşk-/mizilər e.q. VI yüzilliyin başlarında Urartu dövlətinin dağılması ərəfəsində kiçik xalqların dağınıq şəkildə yaşadıkları Van gölü ətrafına hərəkət etmiş buranı zəbt edərək burda məskunlaşmış və müxtəlif dialekt qarışımından ibarət friq dilinə yaxın olan hind-avropa dillərini də özləri ilə bu əraziyə gətirmişlər. (Kleyn L. 2007, Səh. 109)

Ermənilər Sovet alimləri Qamkrelidze və İvanovun Kiçik Asiyanın hind-avropalılarının ilkin vətəni olması haqqındakı elmi cəhətdən əsassız uydurma nəzəriyyəsini rəhbər tutaraq özlərinin bu ərazinin avtohton xalqı olduqları və friqlərlə hər hansı bir qohumluğa malik olduqlarını inkar etməyə cəhdlər göstərmişlər. Ermənilər özlərini nə qədər Qafqazın avtohton xalqı kimi qələmə versələr də, İ.Dyakonovun və digər tarixçilərin elmi dəlillər əsasında gəldikləri nəticəyə görə onlar friqlərlə birlikdə Kiçik Asiyaya Şərqi Avropadan konkret olaraq Balkanlardan gəlmişlər. İ.Dyakonovun ermənilərin friqlərlə birlikdə Kiçik Asiyaya gəlməsi haqqındakı

konsepsiyası ermənilərin kəskin etirazına səbəb olmuşdur. (Kleyn L. 2007, Səh. 109)

Erməni və sovet tarixçilərinin saxtalaşdırmaya məruz qoyduqları qədim tarixi dövr Urartu tarixidir. Sovet dövründə Urartu tarixi araşdırılması

ermənilərin inhisarına verilmişdi ki, bu Türkiyəyə qarşı yönəlmiş sırf siyasi məsələ idi.

Etnik kök və dil quruluşu baxımından Turanlı öntürklərə məxsus Urartunun nə etnik mənşə, nə də dil mənsubiyyəti baxımından ermənilərə heç bir aidiyyəti yox idi. Müasir dövrün assuroloqlarından Aleksey Kassian bu haqda yazır ki, Ermənilər heç bir əsaslı elmi dəlil gətirmədən özlərini hurri və urartuluların varisləri elan edirlər. Lakin müasir dövrün genetik və linqvistik araşdırmaları bu iddiaların tamamilə əsassız olduğunu sübut etmişdir. (Aleksey Kassian. 2011, Səh. 384)

dövlətinin məmurları arameylərdən ibarət idi və pers dilində mətnlər tərtib olunarkən Urume adı aramey dilinin ifadə şəklinə uyğun olaraq sözün əvvəlinə aramey dilindəki uzun "a" hərfi artırılmaqla bu ad Arminia şəklini almışdır. (Dğəkonov İ. 1968, Səh. 127)

Əhəmənilərin XIII satraplığını təşkil edən və pers mətnində Armini şəklində yazılan adı Daranın Bisütun kitabəsinin assur mətnində Oralt şəklində yazılmışdır. Daranın kitabəsində adı çəkilən sərkərdə Dadrşişin mənşəcə erməni olması iddiası gerçəkliyə uyğun deyil, o Urartulu idi. (Döəkonov İ. 1968, Səh. 177)

Urartu tezliklə güclənərək

dəki Şəhur adının da ilkin ifadə forması Şəril-Şureli şəklində olmuşdur və xalqın arasında da o Şəril kimi ifadə olunur. Şureli/Şəril adlanan bu icmalar adətən özünü idarə statusuna malik divarlarla əhatə olunmuş şəhər-qalaların ətrafında formalaşırdılar. (Dğəkonov İ. 1968, Səh. 84)

E.q. 676-675-ci ildə Urartu çarı II Rusa Kimmerilərin hökmdarı Tuqdamme ilə ittifaq bağlayıb Friqiya üzərinə hücum etdi. Friqiya kralı Midas öldü və kimmerlər Urartu ilə birlikdə bu ölkəyə sahib oldular.

İ.Dyakonov erməni dili haqqında yazır ki, Ermənilər öz əcdadları olaraq arim, ar-

sində keçən Armina adının əslində babil dilində həmin dialektə uyğun olaraq məndə Uraştu şəklində yazıldığını və bunun assur dilində dialekt fərqi ilə Urartu adının r-ş dəyişimi ilə meydana gəldiyini yazır. Nəticədə kitabəni yazan katibin səhvi üzündən Urartu adı pers dilindəki məndə mixi işarələrin yanlış yazılışı ilə Armin şəklində ifadə olunmuşdur. (Georg Hüsing, 1987, Səh. 17)

Ermənilərin kobud şəkildə təhrif edərək saxtakarlığa məruz qoyduqları və özləşdirdikləri turanlı sakların Arsakilər dövlətidir. Ermənilər Arsaklının tarixindəki bir çox hadisələri təhrif edərək mənimsəmiş, bir çox sak qəhrəmanlarını özləşdirmişlər.

O.Donner Parfların və onların Arsak sülaləsinin sak türkləri olduğunu yazır. "Midiyanın və Susiananın ərazisi sonra parf adlanan iskitlərin nəzarətinə keçmişdi. Antik müəlliflərin məlumatlarından da görüldüyü kimi parflar xarakter etibarı ilə bu gün də Türkistanda yaşayan türk tayfaları ilə eynidirlər. Onların türklərlə qohumluğu hökmdarlarının adlarının sonundakı arilərə məxsus olmayan, türklərə aid "ak" sonluğu ilə də məlum olur. Arsak, Sinnak, Vasak, Pratak". (Donner O. 1936, Səh. 30)

J.Makvart Moisey Xorenatsinin Mamikonyanlarla əlaqədar bir sıra hadisələri özündən uydurduğunu yazır. Sonuncu Parf kralı Artavanın dövründə Ermənistanla gələn yabançı (türk-sak)mənşəli Mamik və Konaqı Moisey Xorenatsi erməniləşdirir və onlar haqqında gerçəkliklə uyğun olmayan müxtəlif anaxronizmlərdən istifadə edir, erməni mənşəyinə yad olan Mamikonyanları erməni tarixində möhtəşəm hakimiyyət sülaləsinə çevirir. (J.Marquart. 1905. Səh. 239)

(ardı gələn sayımızda)